

Nina Møller Andersen

Talesprog og sproglig polyfoni. Bachtins sproglige begrebsapparat i anvendelse

I denne artikel, vil jeg diskutere og vise en anvendelse af Bachtins sproglige begrebsapparat som en nøgle til forståelse af talesprog.¹ Jeg vil gerne rydde lidt op i dette begrebsapparat og har derfor givet artiklen undertitlen 'Bachtins sproglige begrebsapparat i anvendelse' da jeg, som det vil fremgå, fokuserer meget på Bachtin. Men før jeg kaster mig over Bachtins sprogbegreber, oprydningen i dem og anvendelsen af dem på talesprog, vil jeg give en kort introduktion af Bachtin og hans værk af hensyn til dem som måske kun kender Bachtin af navn.

Bachtins liv og levned er interessant fordi det har betydning for hans værk og måde at skrive på; for Bachtin gælder dette i højere grad end for andre: Han måtte udgive i andres navn, han måtte citere Stalin for at komme gennem censuren, mange af hans arbejder blev først udgivet mange år efter de var skrevet, hans doktorafhandling blev først anerkendt 7 år efter den var indleveret, hans værker fra 20'erne og 30'erne blev først kendt i 60'erne og 70'erne, og i Vesten blev han først kendt efter sin død.

¹ Nærværende artikel bygger på et foredrag jeg holdt ved ATDS-konferencen i Amsterdam i august 2009.

Liv og levned: Michail M. Bachtin/Bakhtin: 1895-1975

Bachtin blev født 1895 i Orel, en lille by godt 500 km syd for Moskva, hans familie flyttede senere til Vilnius, så til Odessa hvor Michail gik i gymnasiet: der findes dog ingen dokumentation for en eksamen. 1917-18 studerede Bachtin ved Petrograds universitets historisk/filologiske fakultet; heller ikke herfra fik han eksamen; denne gang var årsagen revolution og borgerkrig. I 1918 flytter han på grund af krig til Nevel og senere Vitebsk (Hviderusland). Det er i denne periode Bachtin-kredsen dannes. 1924 vender Bachtin tilbage til det der nu hed Leningrad, arbejdede videre med Bachtin-kredsen og er meget produktiv. Han bliver i 1929 dømt til forvisning, dvs. arbejdslejr, men venner og indflydelsesrige personer sørgede for at han på grund af en ryglidelse kom på hospital, hvilket redder ham fra døden. 1929 – 1965 er Bachtins forvisningsår. Han bliver først forvist til Kustanaj (på grænsen til Kasakhstan), her underviste han på gymnasium, senere bliver han forvist til Kimry og endte i begyndelsen af 30'erne ved universitet i Saransk hvor han underviste i litteratur. Her blev han i midten af 60'erne genopdaget og fundet af to unge forskere og bragt til Moskva.

Fra 1965 til sin død i 1975 bor Bachtin i Moskva hvor hans lejlighed i forfatterforeningens bolig bliver mødested for russiske forfattere og intellektuelle. Han har været meget produktiv indtil nu og har også skrevet en doktorafhandling om Rabelais, som først bliver godkendt efter 7-8 år som en 'lille' afhandling, hvilket i dag ville modsvares af en ph.d.-grad.

Bachtins værker fra 20'erne, 30'erne, 40'erne og 50'erne begynder at udkomme i 60'erne og 70'erne. En del af dem er skrevet med specielle henvisninger og tilføjelser (bl.a. til Stalin) for at komme gennem censuren (det gælder f.eks. *Speech Genres*); et par af hans værker tilskrives andre, nemlig Medvedev og Volosjinov; et manuskript siges at være brugt til cigaretpapir (en historie brugt i den amerikanske film *Smoke*). Der er mange myter omkring Bachtins værk, men en ting er sikkert: hans liv har påvirket hans værk i mere

end almindelig grad.

Bachtin-kredsen

Bachtin var hovedmanden, Medvedev og Volosjinov de mest kendte ud over Bachtin; derudover kan nævnes navne som Subakin, Kagan, Judina, Pumpjanskij, Sollertinskij, Tubjanskij, Kanajev m.fl. Kredsen startede i Bachtins Nevel/Vitebsk-priode og blev videreført i hans Leningrad-perioden. Bachtin er den centrale figur – hjemme hos ham mødtes kredsen og diskuterede alt fra filosofi til fænomenologi og blev påvirket af hinanden, også i deres værker. Kredsen blev opløst i løbet af 20'erne. Medvedev blev henrettet, Tubjanskij døde i arbejdslejr, Volosjinov døde af tuberkulose, andre forsvandt – kun få overlevede, deriblandt Bachtin. To værker blev før i tiden tilskrevet Bachtin, nemlig Medvedevs formalismebog *The Formal Method in Literary Scholarship*, og Volosjinovs *Marxism and the Philosophy of Language*. Efter min mening er de ikke skrevet af Bachtin, men af de pågældende, Bachtin har dog haft indflydelse på dem; men dette gælder også den anden vej – ikke mindst har Volosjinov haft indflydelse på Bachtins sprogsyn (Volosjinov var lingvist).

Værk

Bachtin er mest kendt som litteraturteoretiker og som skaber af flere nøglebegreber eller retninger inden for litteraturteori og filosofi. Jeg har her for en klarheds skyld oplyst hvilke begreber eller retninger det drejer sig om, og sat det jeg regner for hovedværket inden for retningen, på. Der findes mange andre værker som kunne oplystes her, og nogle vil måske være uenige med mig, men oplysningen er lavet for overblikkets skyld:

- POLYFONTEORI: Problems of Dostoevsky's Poetics (1929/1974)
- ROMANTEORI: Ordet i romanen (1934-35/2003)

- KARNEVALSTEORI: Rabelais and his World (1965/1968)
- FÆNOMENOLOGI: Toward a Philosophy of the Act (1920/1993)
- ÆSTETIK/KULTURTEORI: Author and Hero in Aesthetic Activity (1920-24/1990)
- SPROG- OG DISKURSTEORI: de fleste værker, men især: Speech Genres (1952-53/1986) kapitlet om ordet i Dostojevskij-bogen, Tekstens problem og Ordet i romanen.

Bachtins sproglige diskursbegreber og deres anvendelse på talesprog

Efter denne korte introduktion til Bachtins liv og værk vil jeg gå over til hovedemnet, den sproglige Bachtin.

“Sproget træder jo ind i livet via konkrete ytringer (som realiserer sproget), og via konkrete ytringer træder livet ind i sproget”. (Bachtin: 2008) Jeg holder meget af dette Bachtin-citat og har brugt det ofte. Det er et af belæggene for at Bachtins udgangspunkt er sproget, eller rettere sprogbrugen – sproget i livet, livet i sproget. Som lingvist læser jeg Bachtin som sprogbrugsteoretiker, og der er meget at hente for en sprogbrugsteoretiker i Bachtins værker, i hans diskursteorier. Citatet er også et eksempel på at man kan læse meget ud af Bachtins værker. Man kan bruge ham til det man lige står og har behov for. For hvad betyder sprog her? Er det *langue*, er det *parole*, har vi i det hele taget lov til at bruge begreber som *langue* og *parole* i forbindelse med Bachtin? Citatet skal være udgangspunktet for oplægget her om den sproglige Bachtin. Jeg vil se på Bachtin som sprogbrugsteoretiker og på de mest markante af hans sprogbrugsbegreber. Jeg vil se på hvad disse sprogbrugsbegreber egentlig står for og hvad de kan bruges til. Jeg vil anvende disse sprogbrugsbegreber, dvs. demonstrere deres anvendelighed på autentiske eksempler, på konkrete ytringer fra det virkelige liv. Eksemplerne har jeg, med tilladelse, taget fra studerendes bacheloropgaver, fra et dansk-som-andetsprogsprojekt, kendt som Køge-projektet, og fra

en ph.d.-afhandling.

Planen for gennemgang af Bachtin som sprogbrugsteoretiker ser derfor ud som følger:

1. Bachtins sprogbrugsbegreber – begrebsforvirring
2. Bachtins sprogbrugsbegreber: Bachtincitat – forklaring – eksempel på anvendelse
 - 2.a: Det fremmede ord
 - 2.b: Sproglig polyfoni: det tostemmige ord
 - 2.c: Heteroglossia
 - 2.d: Superadressaten
3. Afslutning

Jeg har været opponert på en afhandling hvor hovedteoretikeren var Bachtin. Det var en fin afhandling med især fine analyseresultater, men jeg kunne overhovedet ikke genkende brugen af Bachtin-begreber i afhandlingen. Det fremmede ord var blevet til 'stemmer', polyfoni var blevet til heteroglossia osv., men resultatet var som sagt godt nok. Det bekræftede mig endnu engang i at der er noget galt i Bachtinforskningen. Noget som man bør gøre noget ved. Og det er så det jeg vil gøre ved at se på Bachtins begrebsapparat. Jeg arbejder for tiden med et forskningsprojekt hvor jeg netop fokuserer på en klargøring af dette begrebsapparat.

Bachtin har givet os en mængde værdifulde teoretiske begreber til at forstå eller forklare verden med. Problemet med disse begreber er at de er blevet oversat og tolket ind i forskellige sammenhænge af forskellige mennesker til forskellige tider. Man kan måske indvende at det altid vil være et problem med teoretiske begreber, men det er det i særlig grad i forhold til Bachtin; og af flere grunde. For det første er Bachtins egen begrebsforståelse varierende, forstået på den måde at begrebsvariation var en dyd for Bachtin; man kan også kalde det mangel på præcision og akribi (det ved jeg som oversætter af Bachtin). For det andet definerede han aldrig sine begreber (det hænger sammen med den manglende præcision). For

det tredje diskuterede han ikke i publicerede værker sin begrebsbrug med andre. For det fjerde lånte han og hans samtidige fra hinanden uden at citere (det er noget Bachtin-kredsen som sådan er kendt for og en opgave i sig selv at tage fat på – det vil jeg ikke komme mere ind på her). Og endelig, for det femte, er Bachtin død, og vi kan ikke spørge ham, eller rettere, hans værker blev først bredt kendt (både i øst og vest) efter hans død, så der har ikke været en samtidig diskussion eller polemik med ham. Alt dette har gjort at Bachtins begrebsapparat har kunnet finde anvendelse inden for så mange områder og i så forskellige fortolkninger. Det kan være forvirrende, og man kan spørge, hvem har den rette fortolkning, og er der en rigtig fortolkning; men det har også været en inspirationskilde til stor mangfoldighed inden for mange forskellige forskningsområder. Bachtin har på denne måde været katalysator for megen forskning, men der er desværre også sket det at Bachtins begreber er blevet misfortolket, misbrugt, eller har fjernet sig så meget fra Bachtins oprindelige brug at man ikke længere kan kalde dem bachtinske, og det er sket fordi folk ikke har læst Bachtins egne tekster, men fortolkninger af dem, eller fortolkninger af fortolkninger, og det har ført til en begrebsforvirring. Jeg vil her forsøge at rydde lidt op i denne begrebsjungle. Jeg vil fremlægge nogle af de vigtigste af Bachtins diskursbegreber som de fremstår i Bachtins egne originale tekster (i egen oversættelse) og vise deres anvendelighed på autentiske talesprogseksempler og talesproglignende eksempler. Der vil i min fremlæggelse af de Bachtinske begreber selvfølgelig også ligge en risiko for fejlfortolkning, men jeg tager i det mindste udgangspunkt i Bachtins egne tekster på originalsproget.

Til den begrebsmæssige del af alt dette ligger der altså to ideer fra det jeg har været inde på ovenfor til grund: dels at diskursforskningen med Bachtin som katalysator har været kreativ og fundet et omfangsrigt analyseapparat til analyse af samtale og diskurs, dels et ønske om at finde tilbage til den oprindelige og oprigtige brug af Bachtins sproglige diskursbegreber. Jeg vil derfor først give eksem-

pler på begrebsforvirringen ved at vise hvad der i almen sprogteori bruges som Bachtin-begreber, og hvad disse begreber svarer til hos Bachtin (dvs. i min optik den forkerte eller forvirrende brug af Bachtin). Dernæst vil jeg vise eksempler på begreber fra almen sprogteori og vise hvad de svarer til hos Bachtin (dermed vise at Bachtin har arbejdet med de samme begreber som sprogbrugsteori arbejder med nu, dvs. vise at Bachtin har været forud for sin tid). Og endelig vil jeg gå til Bachtins egne originaltekster, vise hvad han har skrevet om de fire markante sprogbrugsbegreber jeg tager op, forklare dem og anvende dem på autentiske eksempler.

Bachtinske begreber i sprogteori generelt

Før jeg kommer ind på begrebsforvirringen skal det nævnes hvor Bachtins sprogbegreber bruges inden for sprogvidenskaben. I sprogvidenskabelig sammenhæng bruges Bachtin (i mere eller mindre udbredt grad) inden for diskursteori, didaktik og klasserumsforskning, andet- og fremmedsprogsteori, samtaleforskning og konversationsanalyse, sproghandlingsteori, funktionel sprogteori, evt. m.fl.

Her følger en foreløbig indførende liste over diskursbegreberne over for Bachtins oprindelige beskrivelse af dem – dvs. en demonstration af begrebsforvirringen; den efter min mening ‘forkerte’ brug af Bachtin, misbruget, misfortolkningen:

ALMEN SPROGTEORI	BACHTIN
Polyfoni	stemmer generelt, alt dialogisk, blanding af stemmer heteroglossia
heteroglossia	stemmer
stemme	slovo (ord/diskurs)
modtagers replikker/ytringer den andens replikker/ytringer	det fremmede ord

Inden for sprogvidenskaben og sprogteori generelt bruges mange af de bachtinske sprogbegreber, men på en anden måde end Bachtin brugte dem. Oplistningen skal demonstrere forskellige begreber for det samme og skal således også vise at Bachtin var forud for sin tid, altså beskæftigede sig med det samme som man senere beskæftigede sig med i almen sprogvidenskab:

SPROGVIDENSKAB, ALMENT	BACHTIN
diskurs	slovo (ord)
en enkeltstående sproghandling	ytring
sproghandlinger	primære talegenrer
sproglig stil	heteroglossia
citater, citering	tostemmighed, intertekstualitet
intentionalitet	intonation
immanent adressat (ScaPoLine: troisième) (Grice/Levinson: ratified og unratified participant)	superadressat/den tredje

Fire bachtinske sprogbrugsbegreber

De Bachtin-begreber der skal behandles her, er fire sværvægtede på Bachtins begrebsliste: Det fremmede ord, sproglig polyfoni manifesteret som det tostemmige ord, heteroglossia, superadressat/den tredje.

Jeg vil i gennemgangen af de fire begreber for hvert af disse begreber lægge ud med et Bachtin-citat, derefter komme med min forklaring og fortolkning af begrebet efterfulgt af et illustrerende eksempel for at slutte af med fremlæggelsen af et autentisk eksempel fra talesprog.

Det fremmede ord

Ved et fremmed ord (ytring, kommunikativ enhed [egtl. taleværk]) forstår jeg ethvert ord der tilhører ethvert andet menneske, lige meget om det er sagt eller skrevet på mit modersmål eller noget andet sprog, dvs. det er ethvert ord der ikke er mit. (Bachtin 1979, s. 347)

Vores tale er inden for alle områder i livet og i ideologisk kreativitet fyldt til bristepunktet med fremmede ord. (Bachtin 1975, s. 150)

Et af de vigtigste begreber i Bachtins sprogteorier, skønt ikke altid anerkendt som sådan, er det fremmede ord, på russisk tjesjoje slovo. Det fremmede ord er et vigtigt begreb fordi det er en grundlæggende betingelse for det dialogiske: dialogicitet, på russisk dialogitnost. Det fremmede ord, eller den andens ord, er det ord der ikke er mit. Det er desværre af mange fortolket som værende den andens replikker, den anden i dialogens replikker; det er jo en uinteressant og en ikke-dialogisk tankegang. Det fremmede ord ER en andens ord, ja, men som det manifesterer sig i mit ord; det interessante er hvordan det fremmede ord har indflydelse på mit ord.

Dvs. det fremmede ord er de semantiske spor af den andens ord i mit ord. Og det har det både i forhold til hvad der er blevet sagt (historisk og lige nu) og på hvad der vil blive sagt (lige nu og i fremtiden).

Illustrerende eksempel:

“I har **måske** nogle spørgsmål til denne udviklede forklaring!?”

Med adverbiet ‘måske’ tager jeg forbehold imod lytternes evt. indvendinger, dvs. jeg indoptager lytternes evt. reaktion i mit ‘måske’, deres ord, dvs. det fremmede ord påvirker mit ord.

Jeg har skrevet udførligt om det fremmede ord andetsteds og skal ikke komme mere ind på det her, andet end ved at understrege at det fremmede ord er essentielt for dialogiciteten; og så vil jeg

komme med mit autentiske eksempel på det fremmede i talesprog:

Autentisk eksempel:

Eksemplet er fortsættelsen af en diskussion på et personalemøde i en integreret børneinstitution om at hænge reglementer op på en opslagstavle; det der diskuteres, er altså om reglementet med regler skal hænges op eller ej. (medvirkende i dette uddrag: Edith, leder, en ordstyrer og to andre medarbejdere: Michel og Helene):

Eksempel: Uddrag 3.4 / 16:24

70 **Michel:** (...) ø:h je: (.) jeg synes- (.) >↓ikke de:t er nogen go
idé< (0.6) de bliver hængt op (0.7)

71 jeg synes det skaber en: sådan lidt (.) eller (.) udadtil skaber
det sådan en lidt en

72 >?kæft trit og retning.< (1.2) agtig ↓kultur ø:h (1.4) og mu-
ligvis også en meget (0.9)

73 ↑mekanisk kul↓tur så frem for at se tingene ud fra en en: ø:h
(.)↑bestemt situation

74 så ser man den ud fra en: (1.1) ø:h en: række (.) ↑mekaniske
↓regler (...)

75 (3.2)

76 **Helene:** °°↓ja h°°

77 (2.0)

78 **Ordst:** Edith? (1.4)

79 **Edith:** ~ja (h) hø (h) hø (h) jeg er ked af at ↑sige det
(.)↓men~ vi: (.) vi: havde faktisk en debat

80 (0.7) for nogle personalemøder tilbage (1.2) omkring det med
↓reglerne der skulle hænge rundt (...)

81 hvor vi: var sån: lidt (.)↓dvælende ved det (1.4) men vi endte
?faktisk op i at beslutte (1.1)

82 at det var en ↑god ↓idé (...)

(Anne-Sophie Andresen, bacheloropgave, jan. 2009)

I eksemplet er der mange fremmede ord. Jeg vil fremhæve det fremmede ord der ligger i linje 71 'sådan lidt' – der er her tale om et forbehold i forhold til hvad der lige er blevet sagt, det fremmede ord markerer sig her som en usikkerhedsmarkør, det er spor af det der lige er blevet sagt. I lederen Ediths svar linje 79-82 er der også spor af fremmede ord: i hendes latter (hø, hø), og i hendes adverbium 'faktisk' (l. 79) med spor af fremmede ord fra det der lige er blevet sagt, og i hendes 'faktisk' linje 81 som nok er bagudrettet som gentagelse, men også fremadrettet mod de reaktioner de andre deltagere vil komme med – der ligger nærmest en trussel i det.

Dvs. det fremmede ord er lig med semantiske spor:

Et fremmede ord: l. 71: 'sådan lidt' (usikkerhedsmarkør - bagudrettet).

Et fremmede ord: l. 79: 'hø-hø' (hånende/ironisk – bagudrettet) (hvis det havde været ha – ha havde det ikke været et fremmede ord).

Et fremmede ord: l. 79: 'faktisk' (demonstrerende/understregende – bagudrettet)

Et fremmede ord: l. 81: 'faktisk' (gentagelse – bagudrettet; trussel – fremadrettet)

Man kan konkludere at det fremmede ord et brugbart redskab til at fremanalysere hvordan andre påvirker vores ord/sprog, ikke mindst i talesprog.

Polyfoni

Polyfoni bliver i sprogvidenskaben, og dens søsterdiscipliner, overordnet brugt på to måder, dels generelt som betegnelse for flerstemmighed, dvs. at der i en tekst findes flere stemmer, dels mere specifikt om det fænomen at der i udsagn eller ytringer findes mere end én stemme. Polyfoni som begreb er hos Bachtin ikke forbundet med sprogteori. Polyfonibegreber er hos Bachtin knyttet til litteratur, og betyder at autor og helt har samme værdi, og dermed får

værket flere stemmer.

Polyfoni er hos Bachtin således ikke et eksplicit begreb i hans sproglige teorier. Men polyfoni-ideen manifesterer sig sprogligt, og det gør den i begrebet det tostemmige ord. Dvs. sproglig polyfoni er det der hos Bachtin hedder tostemmighed.

Tostemmighed

Om tostemmighed skriver Bachtin bl.a.: “Alt er middel, dialog er målet. En stemme alene afslutter intet og afgør intet. To stemmer er livets minimum, eksistensens minimum.” (Bachtin 1994, s. 473) Og i *Ordet i romanen* skriver han:

Sådan er også det humoristiske, ironiske, parodiske ord [...] – alt dette er tostemmige, indre dialogiserede ord. Der er indlagt en potentiel dialog i dem, en ikke udfoldet, kondenseret dialog mellem to stemmer, to verdensanskuelser, to sprog. (Bachtin 2003a)

Tostemmighed vil sige at der i en diskurs findes to stemmer, manifestationer af to betydnings-positioner. Tostemmighed kan inddeles i tre (for en sprogbrugssammenhæng som vi er i her) typer, hvor konstituerende træk er stemmernes retning i forhold til hinanden, afstand i forhold til hinanden og aktivitet i forhold til hinanden.² Den ene stemme er autors (eller afsenders stemme) den anden stemme er en fremmed stemme. Stemmerne kan være konvergerende og gå i samme retning, eller divergerende og gå mod hinanden eller afbøje fra hinanden. Mht. aktivitet og afstand skal man høre at der er en afstand (større eller mindre), og at den ene stemme er mere aktiv end den anden (afstand og aktivitet hænger delvis sammen).

Man kan nu opstille tre typer tostemmighed³ med relevans for

² Beskrevet af Bachtin i kapitlet om ordet i bogen om Dostoevskij (Bachtin 1929).

³ Bygger på Bachtin 1929 og Møller Andersen 2002.

sprogbrug:

- I. stilisering
- II. parodi/ironi
- III. skjult dialog

Ved stilisering går stemmerne i samme retning (de er konvergerende), men der er en markeret afstand, så man kan høre at det er stilisering, f.eks. kan man stilisere eller efterabe en andens stemme. Ved parodi og ironi går stemmerne mod hinanden (de er divergerende), der er en tydelig modstand; det er derfor man f.eks. kan høre at afsender mener det han siger ironisk (man kan høre at den ene stemme tager afstand fra, gør nar ad den anden stemme). Ved skjult dialog (hvor stemmerne kan være både konvergerende og divergerende) mangler den anden eller den pågældende samtalepartner, men denne samtalepartners stemme er til stede i det afsender siger; der er her tale om et dialogisk ord med 'sideblik' til det fremmede ord, som Bachtin udtrykker det.⁴ Det kan høres som en ekstra sideinformation til medlytteren (den tredje i dialogen som jeg kommer ind på nedenfor). Et eksempel på skjult dialog finder vi ofte i det offentlige rum hvor vi kan høre på en samtale der er i gang, at de er klar over at andre er til stede (se senere).

Illustrerende eksempel – tostemmighed:

1. stilisering, (man efteraber/efterligner en anden stemme)
2. parodi/ironi (man mener ikke det man siger bogstaveligt)
3. skjult dialog. (man taler skjult til en anden eller tredje modtager)

Autentisk eksempel – tostemmighed:

Jeg viser her et eksempel på stilisering, hvor den ene stemme 'efteraber' eller stiliserer den anden stemme. Eksemplet er fra Marianne Rathjes ph.d.-afhandling om generationssprog og akkomodation; eksemplet er samtale mellem to piger på henholdsvis 16 og 17 år,

⁴ Bl.a. i Bachtin 2003.

Line og Maja, (navnene er opdigtede; Maja og Line kender ikke hinanden; Maja fortæller Line om en episode fra en spejderlejr, og den handler om rygning):

maj: det var når [jeg var sammen med nogle- visse venner

(det var sån-

lin: ja

(2.1)

maj: som je.g faktisk gik sammen med ((fnis)) (2.0) nej øhm (.)

ryger du så maja nej det gør jeg faktisk ikke det var til

s- sånoget

s- jeg har (været) til spejder

(0.8)

lin: okay

maj: i hulens mange år

(Marianne Rahtje: *Generationssprog i mundtlig interaktion*. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet, 2008, s. 176).

Det med fed markerede er et eksempel på tostemmighed, på det tostemmige ord, nemlig typen stilisering, hvor Maja stiliserer sin spejdervenindes stemme ('ryger du så maja'), men sjovt nok også sin egen stemme, nemlig det svar hun giver sin veninde ('nej det gør jeg faktisk ikke') – denne sidste replikdel kan faktisk også tolkes som den tostemmige type parodi eller ironi, dvs. at stemmerne går mod hinanden. Marianne Rahtje kalder eksemplet med fed for citat.

Man kan konkludere at tostemmighed et meget relevant redskab til analyse af talesprog, ikke mindst unges talesprog. Tostemmighed er det samme som citat, som ifølge Rathje er meget udbredt og nyt i unges talesprog.⁵

⁵ Rathje 2008.

Heteroglossia

Heteroglossia er:

[...] social forskellingsprogethed (rasnoretjije), [...] sprog-mangfoldighed (rasnojasytjije), og individuel stemmemangfoldighed (rasnogolositsa). Den indre lagdeling af det enkelte nationalsprog i sociale dialekter, gruppemanerer, professionelle jargoner, autoriteters sprog, forskellige kredses og forbigående moders sprog, dagens, ja selv timens social-politiske sprog – denne indre lagdeling af ethvert sprog på ethvert givent tidspunkt af dets historiske eksistens [...]. (Bachtin 1975, s. 76)

Bachtin bruger ikke selv betegnelsen heteroglossia; begrebet er blevet til gennem den engelske oversættelse og dækker de tre begreber fra citatet (egentlig, direkte oversat: forskelligtale, forskellingsprogethed og forskelligstemmethed). Heteroglossia er dog et udmærket begreb.

Heteroglossia dækker det fænomen at sproget er lagdelt i forskellige 'lekter': sociolekt, kronolekt, dialekt osv., fordelt i disse 'lag' eller lekter af sprogets centrifugale kræfter (dvs. de spredende kræfter, modsat de centripetale, de samlende kræfter). Heteroglossia er det der i moderne sprogforskning går under samlebetegnelsen sproglig variation.

Illustrerende eksempel:

Eksempler på heteroglossia kan være at samme person f.eks. kan tale jysk regionalsprog når hun er hjemme hos sin mor, et københavneragtigt sprog på universitetet og et slangpræget sprog når hun går på diskotek med vennerne.

Autentisk eksempel:

Eksemplet er fra et projekt om unge tosprogedes sprogudvikling fra en skole i Køge. De unge arbejder sammen om at lave en poster sammen hvor de klipper ud fra kort (go-carts), blade og reklamer. Der spilles i indslaget på en reklame for en dansk sodavand

‘squash’ som kørte på tv med to kendte danske komikere der spiller på udtalen af ‘squash’ og på udtalen af ‘finished’ (færdig) over for ‘finish’ (finsk): “Are you finish(ed), no, I am Danish”:

Eks:
ALI: <nej shit mand>[<] Jackpot hele verden
ESEN: Jackpot takes you there dadadadidu [synger]
SELMA: hele verden
EROL: are you finish
ALI: Jackpot hele verden
SELMA: <no I am Danish>[>]
EROL: <no I am Danish>[<] *reklamda*
dan: no I am Danish i reklamen
SELMA: *he*
dan: *ja*
ALI: no I am Finnish
ESEN: <Morocco>[>]
EROL: <Ingilizce>[<] hello
dan: *engelsk* hello
SELMA: hello I would like a squash
ALI: hello I would like a squash # I am Danish

Eksemplet viser sproglig variation, heteroglossia, i mere end en forstand (der er faktisk eksempler også på det fremmede ord og tostemmighed). De unge springer mellem flere ungdomsstile/slang, fra *shit* (engelsk) *mand* (dansk), til dansk *hele verden*, til reklamejargon *Jackpot takes you there*, til tyrkisk *reklamda* (eksemplet viser også at der kan være overlapning: tostemmighed/heteroglossia). Det vil sige at heteroglossia er forskellige lekter (= sproglige varianter), her: slang (shit, mand), reklamesprog (takes you there), dansk (hele verden), engelsk (I am Danish), tyrkisk (reklamda) i en skøn blanding.

Man kan konkludere at heteroglossia (eller sproglig variation) kan være et meget brugbart begreb til analyse af talesprog, ikke mindst unges etnolekter.

Superadressaten

Jeg er nu kommet til det fjerde og sidste af Bachtins sprogbrugsbegreber som skal tages op her og som har relevans for talesprog: Superadressaten og den tredje. Om dette skriver Bachtin:

Men bortset fra denne adressat (den anden) forudsætter forfatteren til ytringen mere eller mindre bevidst en højeste overadressat [superadressat](den tredje), hvis absolut retfærdige responsforståelse forudsættes enten i det metafysiske fjerne, eller i en fjern historisk tid (smuthuls-adressat). (Bachtin 1995, s. 65-66)

Superadressat (egl. overadressat fra russisk: nadadresat) har som citatet viser to alternative betegnelser, nemlig den tredje og smuthulsadressat⁶. Superadressaten er den ikke direkte adresserede adressat, i forskellige former. Det kan være den tilfældige medlytter, det kan være en af samtidens diskurser, det kan være en fremtidig dom, fremtidens dom. Det er den adressat der så at sige ligger mellem linjerne.

Her er en illustrerende oplistning, der kan udbygges:

Superadressaten/den tredje:

- Ideen at blive hørt
- Den 'evige' læser
- En speciel diskurs (diskursorden)
- Videnskabsmanden som adressat
- Medlytteren som afsender er bevidst om
- Den der tilfældigt kommer forbi og tager ordet
- Pædagogikkens tredje
- (en fremtidig 'dommer' (facebook-eks.) (se nedenfor)

⁶ Der er en lille forskel på disse tre, hvilket jeg har gjort rede for i en bog om sproglig polyfoni (Møller Andersen 2007) hvor jeg har differentieret superadressaten og den tredje i flere typer, men her holder jeg mig bare til begrebet superadressat.

Illustrerende eksempel:

Et illustrerende eksempel som vi alle kender, er det offentlige rum hvor man kan høre på afsender at han godt ved at vi (de udenforstående) lytter med, f.eks. moderen der i lægeværelset eller i bussen siger til sit barn at han/hun skal tage fødderne ned af sædet – “for det ved du godt, sådan gør vi ikke derhjemme”. Det er jo ikke kun barnet hun taler til her, men også medpassagererne.

Superadressaten er et meget brugbart analysebegreb i vores moderne medieverden. Den aktualiseres i høj grad på nettet, ikke mindst på en ‘kanal’ af facebook-typen. For hvem er adressaten her? Der er mange; og superadressaten er måske den vigtigste af dem, superadressaten = medlæserne, den fremtidige adressat.

Autentisk eksempel:

Eksemplet er taget fra en bacheloropgave med eksempler fra facebook⁷ (jeg vil tolke dialogerne på facebook som en slags talesprog (nedskrevet talesprog)). Facebook er et utrolig godt eksempel på at demonstrere superadressaten; for hvem er adressat for facebook-afsendere; der er dels den anden, den direkte adressat, afsenders venner; men der er også alle de andre, som så kan gå ind under den tredje, superadressaten i forskellige afskygninger. Der vil altid være en mulighed for en fremtidig modtager, en fremtidig dom; din lærer, din fremtidige kæreste, din fremtidige eller potentielle svigermor, din fremtidige potentielle boss kan gå ind på facebook (eller er der allerede). Og det må afsender være mere eller mindre bevidst om.. Her er et eksempel på en som helt tydeligt har andre modtagere end sine (rigtige) venner som modtagere; nemlig alle potentielle facebook-læsere der kan blive imponeret/misundelige over hans planer; hvilket reaktionerne – fra netop superadressater – også viser:

⁷ Jeg går ud fra at de fleste kender Facebook og introducerer det derfor ikke nærmere.

- x: tager til Hawaii på tirsdag
com 1: jeg kender absolut ingen der kunne blive misundelig ☺
com 2: jeg kender en: DIG:p Det er ved at blive lidt for koldt her i Californien, men så må man jo bare rejse videre☺
Håber du har det godt☺

(Troels Kjeldberg: bacheloropgave januar 2009, www.facebook.com, 3. nov. 2008)

Superadressaten er indbygget i x, x har en superadressat ud over den alm. adressat; com. 1 og com 2 er superadressater der svarer; det er typen den der kommer forbi og tager ordet, men som afsender er bevidst om.

Man kan konkludere at superadressaten altid er til stede i en eller anden form; den har vist sig at være interessant som analyseredskab i forbindelse med ikke mindst netbaserede dialoger.

Afslutning

Jeg har her været inde på nogle af de vigtigste begreber fra Bachtins slovo-teorier, eller sproglige diskursteorier, som kan bruges til analyse af talesprog og talesproglignende skriftsprog. Jeg har gjort en pointe ud af at det er vigtigt at holde sig til Bachtins egne tekster og nærlæse ham. Jeg har forsøgt at forenkle min fremstilling for at rense lidt ud i begrebsforvirringen, og forsøgt at komme med enkle typiske eksempler, suppleret med eksempler fra det virkelige talesprog, fra virkelige dialoger, ikke konstruerede eksempler.

Jeg vil slutte af som jeg begyndte med et Bachtin-citat, jeg vil lade Bachtin få det sidste ord, og dog: “Der findes hverken et første eller et sidste ord og der er ingen grænser for den dialogiske kontekst” (*The Bakhtin Reader* 1994).

Litteratur

- Andresen, Anne-Sophie: bacheloropgave, januar 2009.
- Bachtin, M.M. (1929): *Problema tvortjestva Dostojevskogo*. Moskva: Next.
- Bachtin, M.M. (1975): *Voprosy literatury i estetiki*, Moskva: Khudosjestvennaja literatura.
- Bachtin, M.M. (1979): *Estetika slovesnogo tvortjestva*. Moskva: Iskusstvo.
- Bachtin, M.M. (1995): 'Teksten som problem i lingvistik, filologi og andre humanistiske videnskaber. Forsøg på en filosofisk analyse'. Lise Busk Jensen et al (red.), *Kultur og Klasse*, 79, 43-70.
- Bachtin, M.M. (2003): *Ordet i romanen*. København: Gyldendal.
- Bachtin, M.M. (2003a): *Ordet i romanen* (manuskript).
- Bachtin, M.M. (2008): *Talegenrer* (oversættelse v. Nina Møller Andersen og Alex Fryszman, manuskript), Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Kjeldberg, Troels: bacheloropgave, januar 2009 [www.facebook.com, d. 3. nov. 2008].
- Møller Andersen, Nina (1997): 'Finnens svenske misforståelser i dansk'. *NyS*, 23, 35-47.
- Møller Andersen, Nina (2001): 'Ordet i livet og ordet i kunsten. Bachtins metalingvistik brugt i sprog og fiktion'. Anker Gemzøe, Britta Timm Knudsen og Gorm Larsen (red.), *Metafiktion – selvrefleksionens retorik*. Ålborg: Medusa, 75-95.
- Møller Andersen, Nina (2002): *I en verden af fremmede ord. Bachtin som sprogbrugsteoretiker*. København: Akademisk Forlag.
- Møller Andersen, Nina og Jan Lundquist (red.) (2003): *Smuthuller – perspektiver i dansk Bachtin-forskning*. København: Forlaget Politisk Revy.
- Møller Andersen, Nina (2003b): 'Det forstår jeg ikke – om det fremmede ord i fremmedsprogspektiv'. Anne Holmen, Esther Glahn og Hanne Ruus (red.), *Veje til dansk – forskning i sprog og sprogtilegnelse*. København: Akademisk Forlag, 39-53.
- Møller Andersen, Nina (2004): 'Polyfoni og Bachtin'. *Sproglig Polyfoni. Arbejdsrapport 1*. Roskilde Universitetscenter: Skrifter fra dansk og public relations, 3-16.
- Møller Andersen, Nina (2005a): 'Den tredje mand eller lidt om den tredje (superadressaten) i Bachtins diskursteorier'. *Sproglig Polyfoni. Arbejdsrapport 2*. Roskilde Universitetscenter: Skrifter fra dansk og public relations, 3-14.

- Møller Andersen, Nina (2005b): 'En SUPER adressat'. Peter Stein Larsen, Louise Mønster og Claus Falkenstrøm (red.), *Litterære Metamorfoser. Festskrift til Anker Gemzøe*. Ålborg: Aalborg Universitetsforlag, 223-228.
- Møller Andersen, Nina (2005c): 'Hvor polyfon er Bachtin?'. *Sproglig polyfoni. Arbejdsrapporter 4*. Roskilde Universitetscenter: Skrifter fra dansk og public relations, 3-14.
- Møller Andersen, Nina (2007): 'Bachtin og det polyfone' i Rita Therkelsen, Nina Møller Andersen og Henning Nølke (red.): *Sproglig Polyfoni. Tekster om Bachtin og ScaPoLine*, Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Rahtje, Marianne: *Generationsprog i mundtlig interaktion*. [Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet] 2008.